

HAGYOMÁNY ÉS FEJLŐDÉS.¹

Szellemi alkotásainknak, intézményeinknek, szokásainknak, egy-
szóval «emberi világunkénak fejlődését — több-kevesebb következetes-
séggel, ki- és megkötéssel vagy egyoldalú vázlatossággal — majd úgy
szokták elképzelni, hogy a dologi folytonosság vonását látják benne fon-
tosnak és így folyamatos történeti fejlődést emlegetnek; majd az egyéni
invenció szerepét emelik ki és akkor, ennek a kiszámíthatatlanságához
képest, ahisztórikus vonalvezetésről, sőt a fejlődés teljes hiányáról is szok-
tak beszélni. A valóság mégis az, hogy sem a nagy egyéniség nem független
soha a korától, ellenkezőleg: szintén a szociális folytonosság alapján áll
úgy, hogy a másodiknak említett fejlődésfajta is, nem eshet egészen kívül
a «történetin»; sem a történeti fejlődésnek a vonala soha nem tökéletesen
egyenes (meg-megtörik, kihagy, bizonyos dolgok elszigetelődnek, föld
alatt folytatódva tűnnek fel újra, mások szokatlanul gyorsan fejlődnek,
aztán hirtelen és végleg szétesnek), úgy hogy sehol amaz elsőfajta fejlődés
sem találkozunk merőben «egyénietlenül.» Eszerint azonban a fejlődésnek
említett két, polárisán ellentett elképzelését már eleve és legjobb esetben
is csak — elméleti egyszerűsítésnek tekinthetjük. A gyakorlatban vagy
a tempó lesz valami másféle, vagy általában helytelenül is beszéltünk
szociális fejlődésről. Mi a *helyesbített* fejlődésvonalat, illetőleg a logikai
hibát egy mintaszerűen felnagyított, végletes és ezért alkalmas formáció,
az ú. n. csökevények esetének a segítségével próbáljuk megpillantani és
megpillantatni.

* * *

A «csökevény», angolul «survival» (fr. «survivance»; l. «rudimentum»;
n. «Überlebsel») mai fogalmát a XIX. sz. közepétől virágzott H. Spencer-
E. B. Tylor-féle anthropológiai-szociológiai iskola vetette fel. Tylortól
kezdve, aki a fogalmat megteremtette (Primitive Culture I, 1871, 70. l.),
olyan halvány, árnyékszerű szokást, üres mozdulatot vagy sablonos moz-
zanatot jelent, amelyik mint határozott okból, értelemmel végzett csele-
kedet élt egyszer egy ősi-, eredeti összefüggésben, azután valahogyan szer-
vetlenül és értelmetlenül — «halottan» — maradt ott, vagy bukkant fel
újra egy utódtársadalom aktuális életében. Fr. Graebner rövid definí-

¹ A M. Társadalomtudományi Társulatban 1935 január 9-én tartott előadás.

ciója szerint a. m. «das *unorganische und unverstandene* Überleben von Institutionen und Vorstellungen *älterer* Entwicklungszustände»¹

Így pl. annak a, nekünk már gyerekesen tarthatatlan hitnek, hogy a «nép» éhséget pestist vagy hasonló társadalmi katasztrófákat ma is úgy tekint és kíván bizonyos ceremóniákkal elhárítani, mint a nemzet (törzs) valami bűnének következményét, J. E. Harrison szerint² onnan kell erednie, hogy «we once thought and lived totemistically and the habits of totemistic thinking still cling.» Vagy más példa: A Chios szigetén Ker. Szent János június 24-i születésnapjára gyűjtött örömtüzeknek, meg a járulékos ceremóniáknak (tüzön-átugrás, gyújtás és oltás stb.) sem a szent történeti személyéhez nincs látható közük, sem örökhagyójuk gyanánt valami ősi Napisten-kultuszt nem tudtak kimutatni. Ezért látott a jelenségben J. H. Rose³ (többek közt), akinek véleményét főleg az Itália, Szicília és Málta területén (is) nagyon elterjedt tűzünnepek befolyásolták (v. ö. Frazer, *The Golden Bough* I³, 209. kk.), egyszerűen egy értelmetlenül továbbélő csökevényt abból a korból, amikor Chios szigete még a római birodalomnak részét alkotta. A társadalmak életének látható felszíne alatt, — ahogy Lévy-Bruhl⁴ mondja — különböző és különféle időkből származó képzeteknek láthatatlan amalgám rendszere él, hatékony és okozza a fejlődésképlet alakulásának látszólag érthetetlen következetlenségeit és indokolatlan meglepetéseit. Ezen a titokzatos alapon aztán akár pl. a keresztény úrvacsora,⁵ a Robertson Smith szerint értett zsidó áldozati lakoma («Verbündung durch Speisegemeinschaft»)⁶ a görög Dionysiák széttépett és nyersen felfalt áldozati állatai, meg a legkülönbözőbb primitív népeknek a közös étkezésekhez, istenmegevézéshez és -vendégeléshez stb. fűzött hite, illetőleg az ilyenekkel kapcsolatos szokások közé⁷ is lehet különféle láthatatlan, történeti vonalakat konstruálni. Elképzelhető, hogy Szent Pál elvető minősítését azokról, akik méltatlanul ettek a kenyérből vagy ittak az Úr serlegéből, összefüggésbe nézzék azokkal a különféle, ősi kultúr- és recens primitív népeknél közönséges szokásokkal, amelyek büntisztázó szabálynak ösmerik és használják az isten vagy az isteni étel kötelezővé tett elfogyasztását.⁸ S ahogy számtalanszor vezették vissza a göröngydobás, sírkőállítás stb. szokásait is valamely határozott

¹ Methode der Ethnologie, 1911. 79. k.

² Themis, 1912. 534-1-

³ Things New and Old, elnöki megnyitó a londoni Folk-Lore. Society-ben, 1934 február 7-én.

⁴ Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures, 1910. 447., és La Mentalité Primitive 1922, 72. 1. stb.

⁵ V. ö. Pál, Korinth. I. 11, 24.: mondta: Vegyétek és egyétek, ez az én testem, amely értetek megtöretett».

⁶ L. Die Religion der Semiten (ford. R. Stübe, 1899.) kül. a VI. kk. fejezeteket.

⁷ Ezekhez I. Homeros Comparatus IV., E. Phil. Közöny 1916. és 1917., 690. kk., 1933., 118. kk.

⁸ V. ö. Egy. Phil. Közl., 1916., 36. kk. és 1917., 691 kk.

nép határozott hitére (pl. az ártó halott távoltartásának szándékára), ugyanúgy lehetne — mondjuk — azt, a józságunknak ma ugyancsak furcsa ceremóniát is egy antik szokás, esetleg a római triumphus «csökevényének» látni, hogy 1925-ben a németek virággal szórták be az elnökké választott Hindenburg útját; vagy lehet az ismert egyiptomi bábúvarázslatokban keresni annak eredetét, hogy egyetemi ifjúságunk 1934 június 26-án, a Kálvin-téren, egy «Barthou» felírással ellátott embermagyságú szalmabábút akasztott póznára és égetett el, annyira minden hite nélkül az ilyenfajta manipuláció varázsos hatékonyságának, hogy még Genfben, Jugoszláviának sem jutott eszébe a francia külügyminiszter hamaros tragikussággal elkövetkezett halálát ezzel az aktussal hozni összefüggésbe. Mégis: a survivalnek ilyen felfogását nemegy belső ellenmondás diszkreditálja. Ellenmondás van (1) abban az elképzelésmódban, amely a jelenséget úgy tünteti fel, mint egy «halott sablon» újraéledését, indokolatlan idegenszerű utóvirágzását.¹ Világos nevezetesen, hogy — ha el is tekintünk a «halott» feltámadásának a furcsaságától — akkor is, elfogulatlanul szemlélve: egy ilyen «survival» de facto, fejlődésének egyik pillanatában sem «halott» tulajdonképpen. Reá mindig és mindenütt szükségkép valami annál intenzívebben «élő» jelenszerűség lesz a jellemző, minél inkább az értelem ellen, éppen ennek a tiltakozását lebirkózva, *tud mégis* existálni. Nem vág az sem (2), mintha a survival egy *régi értelmes* elemnek volna az *új* helyen való *értelmetlen* alkalmazása, mert ma is mindig — jól-lehet nem egyfélékép, biztosan és határozottan —, valahogy mindamellet tudjuk, sőt sokszor egyenesen «sinnvoll umgedeutet»² tudjuk az ilyenféle cselekedeteket megmagyarázni; másfelől a modern népléktan szerint az is bizonyos, hogy ezt akár az az «első» egyiptomi ember sem tehette másként és jobban, aki eredetileg (?) az első (?) bábúvarázst csinálta. A primitív népek, helyes ösztönnel, soha nem igyekeznek vallásos szociális cselekedeteik motorait magok számára tisztázni s annál rosszabb az idegennek, ha elhiszi a tőle kikényszerített, játékosan felelőtlen «felvilágosításait.» Más szóval: az eredeti «értelmesség» semmivel sem igazabb, mint az új «értelmetlenség» és a — lényegtelen — okadás épolyan határozatlan volt szükségképpen a régi Egyiptomban, Rómában vagy egy primitív népnél, amelyennek ma mutatkozik ifjúságunk tüntetésében, a németség tömeglelkeseződésében, bármifajta gyászoló gyülekezet cselekedeteiben, stb. Végül (3) ami a legfontosabb: egyenesen nevetséges volna, hogy komolyan a magyarság (vagy a zsidóság?) totemisztikus múltjában keresgéljünk annak az oka után, amiért pl. Szép Ernő valamelyik krokija a maga személyi bűneiben, fogyatkozásaiban pillantja meg a világháború kitörésének indítékát. Kiáltó lehetetlenségnek érezzük, hogy valaki a

¹ V. ö. I. Lublinski, Arch. f. Religionswissensch. 1923/24., 162 l.

² Graebner, i. h. 81. k.

keresztény kommunió gondolatát «a történeti amalgamozódás» közbejöttével, egy az azt ékek hitének vonalán álló, kegyetlen-pogány lakoma drasztikus gondolatából vezesse le. Ami pedig a mai chiosi örömtüzeknek a római eredetét illeti, ezt is csak annak lehet elhinnie, aki nyílt szemmel kész elhanyagolni, hogy ezek a tüzek már a római birodalomban nyilván átvett, homályosértelmű survivalként égtek,¹ és aki nem akarja látni, hogy ezen a jogcímen — mondjuk — a hasonló, szintén a nyári napfordulatra eső magyar népszokásokat² is, szükségkép a pannóniai légióknak kellett volna itthagyniok minálunk; stb.

Ezek szerint azonban nyilvánvaló, hogy a survival helyesbített értelme legalább is három paradoxon feloldását követeli meg. Látnunk kell (i) meg lehet-e valahogy ellenmondás nélkül e jelenségeknek sajátosan eleven halottságát magyaráznunk; (2) egyeztethető-e az (új) értelmetlenség és a (rég) értellem ellentétének dolga; és van-e (3) ottan egy másik, igazibb fejlődésmeghatározó, ahol az időkülönbség (rég) és (új) lényegtelennek bizonyult.

Ám az első paradoxont nyilván csak annak a felismerésnek hiánya élezte ki, hogy a survival *természete* szerint olyan jelenség, amely elsősorban egy *speciális alkatkészség és megfelelő helyzet* függvénye lévén, bármikor szükségkép megelevenedhetik, mihelyt ezek az alapfeltételek jelen vannak. Jól látszik ez különösen ott, ahol egy-egy «csökevény» kellő történeti és földrajzi megokoltság vagy közvetlen kényszer nélkül, csak éppen ezeknek az örök-latens erőkomponenseknek a *helyes-tudatos* felerősítésével, mesterségesen *teremtődött* és — (mégis) meggyökeresztett. Ilyen pl. (hogy hallgassunk a modern görög állam, Mussolini és Hitler csodatételeiről), ha a 35 év előtt már senkitől sem ismert, különös figurájú «kállai kettős» ma igazi reneszánszát élheti, amióta «70—80 esztendő emberek elbeszélései, mutogatásai alapján», jó ösztönrel, jó nyomokon, új életre provokálta egy nagykállói igazgató-tanító.³ Hasonlóképp szűnik meg — másodsor — az értelmesség és értelmetlenség helytelenül kiélezett ellentettsége is, mihelyt tisztán látjuk, hogy a survival legenedhetlenebb elemei (az éhséget, pestist stb. elhárító megmozdulás, a tűzátugrás, bábúrontás, tehát szórás, dobás, ütés, megevés stb.) mind apriori, végig sem logizálható és nem logizálható «öszönös» cselekedetek.⁴ A bábú, mint momentán pusztítható ««hasonlót»,⁵ elsősorban ama jóleső biológiai könnyülés-érzés miatt szokták elpusztítani, amely — *egyik* megnyilvánulásának:

¹ V. ö. Nilsson, Journ. of Hellenic Studies, 1923, 144- k. (id Rose-nál is). Róheim G., Magyar néphit és népszokások 1925, 323. l., az indogermán együttélés idejére teszi eredetüket (= «legmesszebbre»).

² L. Róheim, i. h. 309. kk.

³ V. ö. Gyöngyös Bokréta, 1934, 1, 12. l.

⁴ Athenaeum, 1919, 81. kk.; Der Eid als Tat, 1924, 18. kk., 25. kk.; Lényeg és Gondolat, 1924; és mindehhez J. E. Harrison, Prolegomena, 1903, 84. kk.

⁵ A hasonlóság belelátásáról a nemhasonlóba is, v. ö. Der Eid, 26. l.

a hanggesztusnak kettős (animális és intellektuális) értéke folytán,¹ — csak majd hozza magával a reflexiót és a magyarázatot. A survivalek fix törzse, csakúgy, mint a közkinccé váló folklóre-, illetőleg népköltészeti motívumok,² animális-szublogikus³ reakcióként születnek, hogy mint ilyen az egyszeri-öncélú aktust szokássá szankcionálni hivatott ráeszmélés³ is provokálja, és ez az oka éppen, hogy az utóbbinak a mértékével egészében felmérhetők, apriori sohasem lesznek. Hogy az utcai szentkép azonos gesztusreakciót (térdreborulás stb.) váltson ki az európai katolikus hívőből, meg a néger neophytából, éppen olyan kényszerű, amilyen bizonyosan lesz majd nemcsak fogyatékos, de egyeztetetlenül ellenmondó is a hivatalos egyházi, meg a feketének a primitív magyarázata. S ugyanígy pl. a kereszténységben nem egyszer «túléltek» valamely görög vagy római kultuszhely relikviatisztleetének külsőségei az értelmezés merő másfélesége mellett stb. Amikor azonban így a mindig lehető survival jelentkezését — az észoktól függetlenül — érdemileg csak az okozza, hogy vivője egy állandó potencialitást megelevenítő konstellációba jutott, az sem lesz már — harmadszor — feltűnő, hogy olykor még a netalán Írásosan is dokumentálható idő- és helyfolytonosságnál, a történetileg és földrajzilag igazolható átvételnél is (ahogy Rose követeli), igenis fontosabb szava van magának a megmozdulás abszolúte és relatíve *megfelelő* természetének és minőségének. Mindent, mondjuk pl. az «eating the god» egységteremtő gondolatát stb., lehetetlen *egyszer* kitalálnak venni és Egyiptomból (mint Eliot Smith teszi) vagy Babylonból vagy akárhonnan leszármaztatni; a kizárólagosan történeti fejlődésvonalat eddig egy esetben sem sikerült ellenmondás nélkül helyreállítani. Viszont azért, mert Bastian egykor logikailag megtámadhatóan, következtelenül képezte ki az «Elementar-gedanke» fogalmát (amely mindenekelőtt legkevésbé «Gedanke»), távolról sincs még jogunk tagadni, hogy bizonyos lelki mechanizmusoknak csakúgyan vannak bizonyos helyzetekben kényszerűen ismétlődő, határozott reagálásmódjai, «forme sempre occasionali nella loro prima espressione»,⁶ amelyek előző esetek nélkül is, természetes könnyedséggel megelevenedhetnek. Az igazán népies ünnepek és szokások mindenütt állandóan megújulnak s az igazán nagy költők meg újra visszanyúlnak a jól meglelt és hatásosoknak felismert népi témákhoz (Faust, Toldi stb.). Így posztulálnak Fr. von der Leyen⁶ paradoxnak látszó «ewige Dichtung», «Elemente der Urzeit und Elemente aller volkstüm-

¹ A «beszéd» ilyen «keletkezéséhez» v. ö. E. Cassirer, Philosophie der symbolischen Formen I. 1923, 125. kk.

² V. ö. E. Phil. Közöny 1916, 238. kk.

³ A fogalomhoz l. Budapesti Szemle, 1927, 256—8. 11. és Ethnographia, 1931. 101. l.

⁴ V. ö. Goitein, Primitive Ordeal and modern Law, 1923, 166. l. (custom = «habit of which the herd has become conscious»).

⁵ Cessi szava, Storia della Letteratura Greca I. 1933, 245. l.

⁶ L. Volkstum und Dichtung 1933, 6. k., 85., 91., 105—110. 11. stb.

lichen Dichtung», «moderne Ursprünglichkeit» és hasonló szópróbálkozásai egy «urait und immer noch wirksam» azaz máig is eleven ősi erőfogalom érzékeltetésére, egy (a történetiekkel legalábbis egyformán hatékony) legális faktort: az örök-vallásos, örök-ethikus, örök-szociális stb. momentumoknak a faktorát; amennyiben bizonyos lelki élményeknek a legkövetlenebb, legtermészetesebb vetületei mindig visszhangot provokálnak.¹ «Nicht das Alté, das Altertümliche ist entscheidend» írta egyszer H. Oldenberg; részünkről ezt a gondolatot úgy szoktuk kifejezni, hogy egy apotiori voluntarisztikus-emocionálisan megokolt jelenséget, — aminőknek sorából a survivalek általában kikerülnek —, elsősorban a producensek teljesedésérzését jelentő «rezonálás»-képesség fogja determinálni, nem pedig a történeti fejlődés és a gondolati-okságos előzményeknek állása. Különösen a folklóré terén, pl. a mesemotívumoknál világos, mennyire nem a réginek továbbélése, megelevenedése, hanem bizonyos örök-igaz, mélyen emberi motívumok megújra való (*nem fel-* és *nem ki-*, hanem) megtalálása a fontos.² «Was man Motive nennt — mondja Goethének egy hagyatékában maradt reflexiója is³ — sind eigentlich Phänomene des Menschengestes, die sich wiederholt habén und wiederholen werden und die der Dichter nur als historische *nachweist.*»

Így azonban a szó Tylor-féle értelmében vett *survival* nyilván — nincsen vagy legalább alig lesz, és az esetek túlnyomó részében szinte mindig *revival-ról* van szó, azaz a bizonyosfajta emberi alkotokban örök gesztusoknak mindenkor lehető feltöréseiről, helyesebben e feltörések alkalmoszerű bekövetkezéséről. Amint Rose is (i. h. 22.1.) legalább annyit észrevett, hogy «when looking for survivals we ought not to neglect the possibility of accidental revivals». Ezt csak határozottabban, úgy kell megfogalmaznunk, hogy bizonyosfajta belsőhöz (az átlag-emberihez) viszonyítva mindennek megvan a maga legtokéletesebb kifejezés formája, amely lappangó potencialitásából mindig kész újjászületni. És habár időnként elveszítjük is, vagy látszat szerint csak idegen segítséggel, történeti úton, kívülről tudjuk csupán újra meglelni, akkor is: az ilyen jelenségeknek a lényegét nem ez a külső segítség, hanem csak a belső újrarádóbbelés, megtalálás, a revival ténye fogja jelenteni.

* * *

¹ A mozdulatok lassú módosulásaihoz a folytonosan haladó gondolkozás visszahatásaként, v. ö. Der Eid., 29. 1.; Th. Litt, Individuum und Gemeinschaft 1923*, 97. k. («Indem der erste Impuls im Weiterschwingen sich in eine Dimension hinein trägt, die, obwohl dem Ich geeint, doch zu ihm in Verhältnis einer dialektischen Spannung steht, kann es nicht ausbleiben, dass der gesamte Vorgang sich streckt, sich reicher gliedert und intensiviert»); G. A. Coe, The Psychology of Religion 1916, 41. («mental activity exercised upon the objects of instinctive desire, does not satisfy the desire in its initial form, but modifies the desire itself»).

² A «megtalálás» ilyen jelentőségéről v. ö. Nyugat, XI., 13. sz., 62.1. (Lesznai—Balázs); az epika hasonló törekvéseiről szóltam különösen: Th. Mann és a klasszikusok, E. Phil. Közi. 1916, 237. kk.

³ SW. Jub. Ausg. Cotta, 38. k. 286. 1.

Így ami a «survival»-szerű (rendesen a vallás, babona, tömeg-vagy legalább szociális élet, folklóré, költészet stb. területére tartozó) jelenségeknek fejlődésvonalát illeti, ez a vonal legalábbis, sohasem fog a bevezetőleg említettek egyike szerint sem alakulni. Itt a pálya meghatározójaként mindenekelőtt *két összetevőt* kell érték szerint is megkülönböztetnünk. Közülök (a csökevények eseteiben) *lényegi* komponensnek a gesztus vagy motívum elengedhetetlen lelki, azaz apotiori érzelmi-akarati «felelése» (visszhangozó volta) számított. Ezen múlik, hogy a szokásmozdulat egyáltalán «tovább él» és mint potenciálisan mindig-eleven «őskor», bármikor megelevenedhet; ezért kelthet (elvben) akár egy a múlt esetek, illetőleg ilyenek tudata nélkül, először született nyilvánulás is nemegyszer olyanféle érzést, hogy ezt már sokszor, mindig ugyanúgy láttuk, hallottuk. (A «régiség» vonására a hangsúlyt csak érthető «logikai csalódás»-unk tette: azt amit legtermészetesebbnek, legmegfelelőbbnek, legjobbnak tapasztaltunk, gondolati berendezkedésünk szerint önkénytelenül is legrégebbnek szoktuk minősíteni.) Ehhez képest kell, mint *csak-formait*, másodsorban látnunk fontosnak a mindig változó és — bár a jelenséget emberileg elengedhetetlenül praedikáló, ennek megjelenésében mégis— alárendeltebb jelentőségű, magyarázó elem összetevőjét; jöllehet ez is annál elengedhetlenebb, minél bizonyosabb éppen, hogy a magyarázat mint ilyen, mindig nyilván függvénye a maga emocionális-voluntarisztikus eredetének, amiért érthetően nem is fogja soha felitathatni.¹ Az szóval, amit a survival-jelenség eseteiben joggal fogunk *fejlődésnek* nevezhetni, mindig nyilván egy olyan, állandóan változó, kiszámíthatatlan vonal lesz, amelyet ennek a két összetevőnek *ilyen* erőviszony szerint való összeműködése határoz meg.

Mi azonban — ne feledjük — a hagyomány és fejlődés *általános* problémáját tűztük ki feladatunkul és a survival evolúciós fogalmát csak mint egy tipikusan «beszélőt», vaskosabb hibamutatót segítségül vettük igénybe, hogy általa a fából-vaskarika-csinálás hibáját jobban megpillanthassuk. Különben — nem minden szociális formátum lesz nyilván olyan, mint a survival, és így annak, aki az általános fejlődés vonalát keresi, eleve vigyáznia kell a két összetevő egymáshoz való viszonyának elképzelésénél, nehogy szemléletébe valamit, ami csupán a speciális jelenség speciális természetéből folynék, beleengedjen. Világos nevezetesen, hogy — szemben szellemi életünknek azokkal a területeivel, amelyekről a survivalek kikerülnek, — pl. a természetrajz vagy természettan területére tartozó jelenségeknek a fejlődésmeghatározói bizonyos fokig kényszerűen éppen a fordított viszonyt mutatják egymáshoz: itt a «lényegi» túljelent őségét a gondolati-történeti összetevő követeli magának. Amennyiben pedig

¹ Bartók Gy. A «szellem» filozófiai vizsgálata, MTA 1924, 97. k. 1. ezt úgy mondja, hogy az emberi szóban a Logos (= szellem) világa a szervezetünk fiziológiai mechanizmusának termékével kénytelen boldogulni.

minden jelenség összes árnyalatainak a helyét, bár különböző pontokon csak e két véletes eset között kereshetjük, az összes fejlődéseket evidens módon csak ugyanennek a két faktornak, azonban állandóan változó összeműködése fogja meghatározni. A fejlődés-rezaltáns mindig másképp, de mindig úgy ered majd: vagy inkább a gondolati tengely, vagy inkább az animális alkat felé, amint éppen vagy az inkább-intellektuális vagy az inkább-animális megnyilatkozásoknak egy bizonyos csoportjáról vagy esetéről¹ volt szó. Ha tehát negatív formában fejeznék ki eredményeinket: *hiba* történt, amikor generálisan egy evolúciós fejlődésvonalat értettek és képzelték el. Az érző-akaró lélek általában kívül áll a külső logikusságon és az időn² s a műveit vagy megtermi vagy nem tudja teremni; addig a fókig tehát, ameddig (pl. egy vallásos vagy költészeti) jelenség ettől a síktól van meghatározva, fejlődése nem folyhat le idő- vagy ami ezzel egy, gondolatszerűen. De éppen ilyen hiba volt továbbá, hogy egysíkúnak nézték a fejlődést, helyesebben alakulást, amely alapján aszerint adódik ki a két külön belső sík kontribúcióiból, ahogy az indíték, külső tárgy stb. a síkoknak változó intenzitású összeműködését elektromosan kapcsolja. Mindezt *pozitíve* legrövidebben talán úgy mondhatnók, hogy lehetetlen hajszolni a «helyes fejlődést.» Fejlődést, alakulásmódot mindig csak egy-bizonyos jelenségterületre, sőt esetre vonatkozólag szabad keresnünk, illetőleg lehet ad hoc, megközelítő pontossággal kiszámítanunk. Ahol aztán a logikus, az emberi közület örökké tökéletesedésre törekvő, változékony magyarázatszükséglete a fontosabbik összetevő (pl. valamelyik tudományos kérdés fejlődésénél), ott mindig az egysíkú-(nak látszó) következetes történeti fejlődésvonalhoz fogjuk magunkat közelebb találni. Olyan megnyilatkozásoknál viszont, ahol inkább a születéses, konzervatíván örök és magyarázhatatlan lelki alap közreműködése volt döntőbb (pl. egy vallásos alakulás vagy költői teremtés esetében stb.), mindig távolabb, sőt legtávolabb leszünk majd ettől a vonaltól.

Marót Károly.

¹ Általánosságban a vallás, költészet, tudomány neveivel lehet a demarkációs területeket megjelölni.

² V. ö. R. Eisler, Leib und Seele, 1906, 54. 1.